

**POROČILA
RELAZIONI
REPORTS**

Verena Perko

**O RAZSTAVI "BLAGO ŠIBENIŠKOG PODMORJA" IN
NJENEM KATALOGU**

Zdenko Brusić – Mario Jurišić – Željko Krnčević: Katalog razstave o podvodni arheologiji v Županijskem muzeju v Šibeniku. Šibenik, 2001, 83 str., barvne in čb fotografije, risbe in karta

V poletnih mesecih so v šibeniškem Županijskem muzeju pripravili izjemno zanimivo razstavo o podmorskih najdbah, ki so bile večidel odkrite v razbitinah potopljenih ladij. Ob razstavi je izšel tudi lep katalog, ki obravnava problematiko hrvaške podvodne arheologije.

V uvodu je predstavljena zgodovina podvodnih raziskav in rekognosciranje šibeniškega območja ali, kot večkrat pravijo avtorji kataloga, šibeniškega akvatorija. K začetku raziskovanj prištevajo potapljanja iskalcev morskih spužev, ki so v 18. stol. segla le do 15 m globine. Že proti koncu istega stoletja so iz Trsta pripeljali za tedanje čase moderno potapljaško opravo in začeli prodirati v čedalje večje globine. Tik pred drugo vojno pa so se spuščali že celo do globin 45 m. V hrvaških obalnih muzejih izvira prav iz tega časa veliko amfor, ko so jih potapljači z navdušenjem prinašali na površje. Iz srede osemnajstega stoletja izvirajo tudi prvi pisni podatki o ostankih antičnih potopov. Svoja opažanja morskega dna je zapisoval opat Albert Fortis. Najdemo jih med zapiski o Istri in Dalmaciji, kjer se je večkrat mudil. Znana je notica iz njegovega potopisa o najdišču Sućur na Hvaru, kjer so bile tedaj tik pod gladino še vidne številne amfore iz kasneje uničenega ladijskega tovora potopljene rimske barke. Nekatere, omenja Fortis, so bile označene z žigom. Isti avtor je poročal tudi o šibeniškem najdišču na rtu Peluća, kjer so bili tik ob obali vidni ostanki zidov rimske vile, v nekaterih prostorih pa so bili še opazni mozaiki.

Pa vendar segajo začetki moderne hrvaške podvodne arheologije predvsem v šestdeseta leta. Tedaj se je zbrala skupina navdušencev okoli muzejskih kustosov Zdenka Brusića in Zlatka Gunjače ter potapljaškega inštruktorja Daliborja Martinovića. Sledila so podvodna raziskovanja in rekognosciranja na šibeniškem, kasneje pa vsem vzhodnojadranskem področju, ko so se združili z raziskovalcema M. Orličem in M. Jurišićem. Prvo podvodno raziskovanje sega v leto 1967, ko so v vodah

ob otoku Gnaliću poleg Biograda raziskali potopljeno ladjo iz 16. stol. Istočasno so začeli z rekognosciranjem Kornatov in Prukljanskega jezera, kjer so zabeležili celo nekaj paleolitskih najdb. V Lavsi in Piškri odkriti ostanki antičnega gospodarskega poslopja so bili identificirani kot antične soline ali celo ribnik. V začetku sedemdesetih let so bili odkriti ostanki potopa pri Primoštenu. Ob rtu Plavac so bili odkriti ostanki zgodnje-antične ladje vrste *navis oneraria* s tovorom vinskih amfor iz Kampanije. Izvlekli so jih kar 45. V drugi polovici sedemdesetih let so bile odkrite razbitine antičnega potopa v vodah pri Beli Smokvici, a je bila ladja žal že pred arheološkim odkritjem temeljito oplenjena.

1975 so oblikovali prvo pregledno razstavo o podvodnih odkritjih.

V osemdeseta leta segajo raziskave v Gušteranskem in tudi na tem mestu je arheologe čakal le še sloj uničenega in temeljito izropanega potopa ladje iz 2. stol. po Kr. Podvodne raziskave pa so zatem zaradi vojnih razmer na Hrvaškem morale počakati vse do konca devetdesetih, ko je zagrebški spomeniškoarhivski zavod raziskoval otok Žirje in so bili odkriti ostanki tovora potopljene ladje iz 1. ali 2. stol. po Kr. Podvodno najdišče so na koncu zaščitili z železno mrežo in jo namenili turističnim ogledom.

Pomena hrvaških raziskovanj se moremo zavedati šele ob primerjavi z raziskavami na zahodu, ki so se začela skorajda istočasno! V šestdesetih letih se je sistematičnih podvodnih izkopavanj in dokumentiranja antičnih pristanišč lotila tudi Anna M. McCann v Italiji. Tačas je tudi Georg F. Bass začel z načrtnimi raziskovanji potopljenih ladij ob turški in ciprski obali.¹ Izjemno nagel razvoj podvodnih raziskav je imel velik vpliv na preučevanje antičnega transportnega posodja, amfor in dolijev in močno vplival na skokoviti razvoj študija antične ekonomije.²

Zdenko Brusić, cenjeni predavatelj na arheološkem oddelku zadarske filozofske fakultete, je eden od pionirjev hrvaške podvodne arheologije in odličen poznavalec materialne kulture. Za katalog je pripravil drugo poglavje, kjer je prikazal Blago šibeniškega podmorja. Najprej je bralca seznanil s plovbo v prazgodovini. Najstarejši dokazi o plovbi v Sredozemlju segajo že v čas okoli osmega tisočletja. Jadran pa je bil gosto poseljen v zgodnjem in srednjem neolitiku, ko so pomorske poti vodile prek Hvara, Lastova, Visa, Palagruže, Pianose, Tremea in Garganskega polotoka. Prazgodovinske pomorske poti v Jadranu so bile živahne skozi ves antičen in srednjeveški čas, v novem veku pa so se zaradi uvajanja novih tehnologij razvile tudi druge, dotlej manj primerne smeri.

1 O zgodovini podvodnih raziskav pregledno J. Wieseman, *Challenge of the Deep. Archaeology*, 1999, May/June, 10-12.

2 Med tovari potopljenih antičnih ladij v Sredozemlju so bile odkrite izjemne količine raznovrstnih amfor (Wieseman, 1999). Pozornost je vzbudilo tudi nekaj brodolomov ladij, natovorjenih z doliji, ki so posebnost južnolacijskega prostora in se pojavljajo v omejenem časovnem obdobju od avgustejske dobe do sredine 1. st. po Kr. Po žigih sodeč so doliji rabili za prevoz vina.

Ker je razstava namenjena podvodnim arheološkim najdbam v šibeniškem akvatoriju, t.j. v prostoru od rta Ploče na jugovzhodu do Kornatov na severozahodu, je tudi Brusičev prikaz v glavnem omejen na to področje. Prikazana so mesta brodolomov, sidrišč, pristanišč, podatki o ladijskih nesrečah in kasnejše karte ter razni sezname. Avtor je skušal prikazati delec pomembne plovne poti v Jadranu z arheološkimi najdbami. Skupna dolgoletna raziskovalna prizadevanja pa je duhovito in jedernato označil s Ciceronovimi besedami *navigare necesse est...*

Brusič v prvem delu poglavja o plovbi oriše antično plovbo, za katero je značilno, da teče znotraj vidnega orientirja – ali drugače povedano, plovba je omejena z vidnimi točkami na horizontu, ki jih skušajo doseči še podnevi. Plovila prenočijo v varnih, zavetnih zalivih in se izogibajo nezaščitenim, vetru izpostavljenim odprtim vodam.

Način plovbe je bil odvisen tudi od ladjevja, ki ga je gnala moč vetra. Tovrstno ladjevje je značilno še tudi za dobršni del srednjega veka. Antična plovila so izrabljala krmni veter s kvadratnim ali križnim jadrom. Plovba je bila tudi omejena na tople letne dobe.

Jadranske plovne poti so znane tudi iz antičnih virov, opisujejo jih kot nevarne. Govornik Lizij ocenjuje jadransko plovbo kot močno rizično, od dveh ladij se srečno vrne le ena; z leve so ležale *importuosa Italiae litora*, z desne pa so bili kot nenehna grožnja Iliri, Liburni in Histri.³ Zaradi ugodnih vetrov in morskega toka so poti vzdolž

razčlenjene vzhodne obale in mimo otokov z obilico naravnih luk in zatočišč pred nenadno burjo stalne. Ob njih so zrasli mnogi trgovski centri, emporiji, posebej ob ustjih rek in povezovalnih kanalih. Med najbolj znanimi so Ravena, Adria in Spina ob izlivu reke Pad in kasneje Akvileja ob Nadiži.⁴ Severnojadranski emporiji so bili največkrat tudi končni cilj jadranskih plovb. Kasneje prevzamejo vlogo središčnega severnojadranskega trgovskega centra Benetk.

Brusičev delež je srž kataloga in je gotovo najboljši prispevek v knjigi.

Mario Jurišič je avtor tretjega dela o tovorih, odkritih v ostankih potopljenih ladij. Pravilno ugotavlja, da večji del tovorov, ki so jih prevažale antične ladje, ne bo nikoli poznan. Po ohranjenih pisnih virih vemo, da je bila glavna ladij namenjena prevozu žita in drugih prehranskih izdelkov, od katerih se razen v izjemno redkih primerih ni ohranilo nič. Avtor sicer izrecno navaja prevoz žita iz Egipta, vendar je vsekakor treba vedeti, da je bil Egipt od Konstantina dalje predvsem žitnica vzhodnega dela cesarstva, medtem ko se je zahodni del z vedno lačnim Rimom preusmeril na Bizaceno in Mavretanijo.⁵ Še mnogo pomembnejše in za razumevanje poznoantičnih trgovinskih povezav ter prometnih poti nujno je poznavanje oskrbe rimskih vojaških enot s prehranskimi izdelki, ki jo je organizirala država v obliki zbiranja *annone* in njenega prevoza z ladijskimi zakupniki.⁶ S tem pojavom je Wickham že konec osemdesetih let izvrstno pojasnil preusmeritev trgovine v severnoafriške province (Bizacena in Prokonzularna Afrika, vzhodni del Numidije in delno tudi Cesarska Mavretanija), njihov neverjetni agrarni razvoj, razcvet kartažanskega pristanišča in poplava tunizijskih keramičnih izdelkov tako rekoč po vsem rimskem cesarstvu od četrtega stoletja dalje.⁷

V predstavljenem katalogu sestavlja velik delež ohranjenih antičnih tovorov keramično posodje. Med ostanki zgodnjih potopov se pogosto pojavlja fino namizno posodje, med njim tudi znamenita *terra sigillata* in reliefno okrašeno pivsko posodje iz vzhodnorediteranskih delavnic, npr. Pergamona.⁸

V manjši meri pa so bile med tovari zabeležene tudi surove kovine v obliki ingotov, rude, kamen in kamniti polizdelki. Zelo malo je bilo luksuznih predmetov in nadvse značilno je, da med ostanki tovorov skoraj ni bilo novcev.

Kaže, da je več kot polovica potopljenih ladij prevažala tovor ene same vrste, t.i. bulk, manjši delež pa

3 Iz zgodovine je znan Pompejev obračun s pirati in v strokovni literaturi je precejšnje število potopov iz zgodnje antike pripisano prav gusarstvu.

4 Pregleden članek o jadranski plovbi v prazgodovini in antiki G. Uggeri, *La navigazione interna della Cisalpina in età romana, Vita sociale artistica e commerciale di Aquileia romana*. Ant. AltAdr. 29/2. Videm, 1987, 305-354, s preglednimi kartami rečnih plovnih poti. Righini, V. 1997, *Per una storia del commercio in Adriatico: elementi per l'età romana. Adriatico – genti e civiltà*. Società di studi Romagnoli. Cesena, 136-198.

5 G. Rickman, *The corn supply of ancient Rome*. Oxford, 1980. Afrika je bila Rimu in celotni Italiji s sosednjimi provincami mnogo bližja in je po nekaterih virih dajala tudi po trikrat toliko žita kot Egipt! Glej tudi B. H. Warmington, *The North African Provinces from Diocletian to the Vandal Conquest*. Cambridge, 1954.

6 O organizaciji anone in preskrbi antičnih mest s hrano E. Tengström, *Bread for the people. Studies of the corn-supply of Rome during the late empire*. Stockholm, 1974; P. Garnsey, *Famine and food supply in the Graeco-Roman World. Responses to risk and crisis*. Cambridge, 1993

7 Ch. Wickham, *Marx, Sherlock Holmes and Late Roman Commerce*. Jour. Rom. Stud. 78. Oxford, 1988, 183-193.

8 Ker katalog žal ne navaja literature, je vsekakor treba omeniti, da je v Z. Brusič v svoji disertaciji in kasneje v mnogih tujih objavah zelo podrobno obravnaval fino keramiko z najdišč hrvaškega Primorja, npr. Z. Brusič, *Vrste importa helenističke i rimske keramike u Liburniju, Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu evropske tradicije*. Posebno izdanje Zbornika Pedagoškog fakulteta. Rijeka, 1993, 83.

oblikujejo sestavljeni tovari iz več vrst blaga. Tovuor primeren je bil tudi način plovbe antičnih ladij. Te so plule lahko od pristanišča do pristanišča in odprodajale ter dokupovale dele tovara, lahko pa so plule naravnost iz začetne v končno luko. Tu je vsekakor treba omeniti, da je poznoantične zakupniške ladje, ki so vozile anono, obvezoval poseben edikt, ki je prepovedoval pristanke v vmesnih pritaniščih in s tem preprečeval zasebno trgovanje zakupnika. S pošiljko žita je bil odposlan tudi obvezen zapečaten vzorec blaga, kar je onemogočalo zamenjavo za slabše vrste zrnja ali kakršnekoli druge goljufije.

Kakor je pričakovati, med ostanki potopljenih ladij na šibeniškem področju prevladujejo amfore, ki sestavljajo kar 54% podvodnih najdb. Po danes že znameniti definiciji Virginie Grace je amfora transportno posodje z dovolj ozkim ustjem, da ga lahko zaprejo z zamaškom, dvema nasproti si stoječima, pokončnima ročajema in šilastim ali gumbastim zatičem, ki rabi kot tretji ročaj. Pri Rimljanih je beseda dobila tudi pomen votle mere, uporabljane predvsem za tekoče in razsute tovore v pomorskem prometu, in v tej zvezi je postala sinonim za kvadrantal (= 28,89 l).

Amfore so zaradi izjemne oblikovne prilagojenosti prevažanju v ladijskih trupih prišle v splošno uporabo že v klasični dobi, vrhunec razširjenosti pa dosežejo v poznem helenizmu in zgodnji rimski dobi. Rimskim amforam so za izhodišče rabile grške poznohelenistične amfore, vendar se je iz osnovnih zgodnjih oblik kmalu razvilo veliko število različic, katerih oblika se je prilagajala vsebini in načinu transporta v ladijskem trupu. Namenjene so bile transportu tekočih in razsutih prehranskih izdelkov, kot so olje, vino, ribje omake in nasoljene ribe, kis in posebej pripravljeni sadni sirupi in sokovi, pogosto pa tudi suho in konservirano sadje ter žito, bob, sezam ter nedvomno tudi sol. Po žigih in napisih na njih ali na njihovih pokrovi in včasih po organskih ostankih v posodju lahko sklepamo na njihovo prvotno vsebino.

Jurišić je pri obravnavi transportnega posodja na kratko predstavil razvoj in namembnost amfor in dolijev. Posebej presenetljivo odkritje so jadranski zgod-

njeantični potopi z doliji, datiranimi v 6. stol pred Kr., in, kar je silno zanimivo, so za zdaj še nepoznani z italjskih obal (slika na str. 83)!⁹

Jurišić pravilno ugotavlja, da je bila večina zgodnjih transportov namenjeno vinu, za katero navaja, da so bila najboljša stara od 5 do 25 let. Zadnja številka je nekoliko nezanesljiva, saj je iz antičnih virov znano, da so tedanja vina komajda prenesla do deset let staranja.¹⁰ Najbolj uležano staro vino se je običajno pilo pet let po trgatvi. Le za *vesuinum in pompeianum*, sicer zelo povprečni vini, Plinij poroča, da so ju lahko starali tudi do 10 let. V zgodnjem obdobju so prihajala na trg predvsem znamenita italjska vina, kot *caecubum*, *falerum*, *fundanum*, *geminum in helveolum*.

Avtor pri omembi italjskih in španskih vin izrazi dvom o obstoju trgovanja z vzhodnojadranskimi vrstami, čeprav je vzgoja vinske trte poznana že iz prazgodovinskih obdobj (npr. vinska trta je izpričana na bronastodobnem najdišču Monkodnja v Istri). Tudi ta trditve je potrebna razmisleka, da ne rečem pretresa. O živahni trgovini ob vzhodnih obalah Jadrana namreč govori prek 100 brodolomov z grškoitaljskimi amforami.¹¹ Prav tako govorijo tudi viri o odličnih dalmatinskih vinih, posebej z otoka Visa (Ateneus, I, 51; Strabon, 7, 5, 10 C 317; Kirigin, 1994). Po Plinijevih poročilih pa je cesarica Livija dočakala visoko starost predvsem zato, ker je pila vino *pucinum* iz tržaškega zaledja, kjer še danes pridelujejo sloviti teran. Odsotnost nekaterih vrst amfor v tem delu Jadrana morda izhaja iz stanja raziskav in zgornje trditve ne smemo postaviti za celotno področje.

V nadaljevanju poglavja avtor na kratko predstavi nekatere vrste vina, katerih obstoj izpričujejo napisi, *tituli picti* na amforah. Posebej iskane vrste vina v zgodnji antiki so bile grške, katerih obstoj izpričujejo tudi najdbe na kopnem.¹² Egejska vina so imela poseben sloves. Z močnim grenkastim okusom po borovih smolah so pogosto slovela kot zdravilna. Cenjena so bila vina z otokov, še posebej so slovela tista z otoka Kos, nič manj iskano ni bilo rodoško.

Med ostanki potopljenih tovorov preseneča dejstvo, da ni bilo med njimi niti ene istrske amfore za olje.

- 9 Doliji so bili fiksirani v sredini ladje in so rabili kot nekakšne ladijske cisterne za prevoz vina. Tehtali so okoli ene tone in imeli kapaciteto okoli 3000 litrov. V več primerih so v notranosti premazani s smolo, kar izključuje možnost uporabe posode za olje ali žito. Pojavljajo se običajno skupaj z amforami Dressel 2-4 italjske produkcije. Vino so v končnih pristaniščih pretakali v sode ali mehove, kar pojasnjuje, zakaj se je število amfor Dressel 2-4 v primerjavi s starejšimi Dressel 1 občutno zmanjšalo.
- 10 S. De Caro, *Il vino di Boscoreale: dalla vigna al mercato. (Una vendemmia possibile nella villa di Boscoreale)*. V: *La villa rustica in località villa Regina a Boscoreale*. Pubbl. Scientifiche del Centro di studi della Magna Graecia dell'Università degli studi di Napoli, Federico II, vol. I., 1994, 221-227; A. Scarel, *Cinquecento anni di vino. Aquileia. A tavola con gli antichi Romani*. Trieste - Udine, 1993, 60-69.
- 11 N. Cambi, *Amfore kasnorepublikanskog doba i njihova produkcija u Dalmaciji*. Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Benču. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Pos. izd. 95, Odjel. društ. nauka 27, 1991, 55-65; B. Kirigin, *Grčko-italjske amfore na Jadranu*. Arh. vest. 45, 1994, 15-24; J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri*. Op. Inst. Arch. Slov. 3, Ljubljana, 1997.
- 12 Npr. iz Norika in Panonije T. Bezczyk, *Knidische Amphoren in den nördlichen Provinzen des römischen Reiches*. Carinthia I, 1993, 237-244; T. Bezczyk, *Aegean Amphorae in Pannonia*. Fol. Arch. 43, 1994, 115-125.

Zanimivo bi bilo vedeti, ali za to ni morda krivo le stanje raziskav, saj so tovrstne amfore poznane tudi iz vzhodnih centrov in nekaterih zahodnoitalskih najdišč. Po Plinijevih poročilih je bilo istrsko olje zaradi lepe zelenkaste barve in prijetne arome zelo čislano in je bilo priznано kot tretje najboljšje v imperiju.

Sledi obravnava španskega posodja za olje in gotovo neveljavna trditev, da so bili s kvalitetnim oljem oskrbovani predvsem zahodni deli cesarstva in limesa. Najbrž avtor tako preuranjeno sklepa iz stanja raziskav in publikacij, kjer sicer jasno prevladujejo zahodnoevropska področja, toda čedalje številnejše objave vzhodnega gradiva izvrstno dopolnjujejo podobo in kažejo na izjemen razcvet vzhodnomediterranskega območja tudi v pozni antiki.¹³

Zavedati se moramo namreč, da je bilo olje osnova ne le antične prehrane, temveč tudi kozmetike, medicine in veterine, tehnike (maziva in osnova tekstilnega barvanja) in razsvetljave. Poraba olja v antiki je bila visoka, saj najnovejše ocene kažejo na okoli 20 l per capita; več med višjimi sloji in manj med sužnji, zato so izračuni precej različni.¹⁴ Kato navaja v *De agricultura* porabo sužnja 6 l na leto, zapis na papirusu iz Egipta v obdobju Dioklecijana govori za legionarja 6 l na leto, neki grafit iz Pompejev izpričuje porabo za družino z enim sužnjem 160 l. Kar petina izdatkov je bila namenjena nakupu olja, takoj za kruhom! Drugi izračuni kažejo, da je povprečna družina porabila približno 23 l olja na leto.¹⁵

Del tovora so ponavadi predstavljale tudi ribje omake, ki so bile znane pod različnimi imeni, npr. *garum*, *muria*, *halex* in *liquamen*. Razlike med posameznimi izdelki nam niso znane v podrobnostih, očitno gre za omake različnega geografskega izvora, močno pa so se razlikovali tudi postopki izdelovanja in njihov osnovne sestavine.¹⁶

Zgodnjeantične amfore so običajno pogosteje opremljene z žigi in *tituli picti* (nikakor pa ne vsaka) in običajno vemo, katera oblika je bila namenjena določeni vsebini. Vendar so še vedno oblike, za katere le domnevamo, čemu so rabile, npr. za konservirano in posušeno sadje, nekatere vrste posušene zelenjave, npr. stročnice, sol ali celo pesek posebne vrste¹⁷... (zaradi poroznosti keramike dvomim o avtorjevi trditvi, da so kdaj hranili, kaj šele v njih prevažali mleko!). Veliko večja zmeda vlada med poznoantičnimi oblikami, ki so

bile pogosto večnamenske in le redko se med njimi pojavljajo napis. ¹⁸ Žigov pa skorajda ni več.

Kratki razpravi o transportnem posodju sledi katalog posameznih tipov amfor. Tipi so kronološko razporejeni, navedeno je izvorno območje posamezne vrste, okvirna datacija, pogostost pojavljanja (vendar območje ni natančneje opredeljeno in vsaj meni ostane odprto vprašanje, ali je mišljeno v šibeniškem akvatoriju ali v celotnem Jadranu?) in nazadnje velikost posodja. Žal je bila splošno rabljena tipologija izpuščena, kar je težko pričakovani in lični publikaciji gotovo le v škodo!¹⁹ Največja škoda pa je, da ob posameznih risbah amfor ni navedeno, katerem potopu "pripada". Ta podatek bi raziskovalcem povedal mnogo več kot obravnava pogostosti pojavljanja, ki je odvisna predvsem od stanja raziskav.

Besedilo kataloga je prevedeno v angleški jezik, kar bodo pozdravili predvsem obiskovalci razstave, nedvomno pa tudi tuji strokovnjaki. Žal prevod ne dosega kvalitetnega povprečja.

Katalog je opremljen z barvnimi fotografijami, kakovostnimi risbami in karto. Obiskovalcem šibeniškega muzeja (in trdno upam, da bo razstava lahko gostovala tudi pri nas!) bo katalog prinesel veliko novega znanja. Mnogi sodelavci se bodo z nostalgijo spominjali prvih začetkov, strokovni hrvaški del javnosti pa bo lahko s ponosom pokazal na dokumentiranje in objavljene začetke podvodne arheologije, ki so bili domala sinhroni s svetovnim razvojem. Posebne pozornosti je vreden Brusičev pregledni sestavek o plovbi, še posebej ker obravnava plovbo skozi vsa zgodovinska obdobja in ne le antiko. Dragocena so njegova opažanja, do katerih je prišel z dolgoletnim raziskovalnim delom na terenu, t.j. v morju in z gradivom. Zato je po moje velika škoda, da katalogu niso dodali vsaj pregledne literature, saj jo avtorji zagotovo dobro poznajo! Nad vse manjka vsaj nekaj najnovejših objav, kjer bi se natančnejši bralec mogel podrobneje seznaniti z obravnavano problematiko, in vsaj tista dela, iz katerih so črpani splošni pregledi, in gotovo najbolj pogrešane so objave posameznih potopov. Tudi navedbe objav gradiva bi bile nadvse dragocena obogatitev kataloga in res kakšna škoda, da so se jim avtorji odpovedali.

Katalog je bil skupaj z razstavo dolgo pričakovan in se ga bodo razveselili mnogi domači in tuji strokovnjaki, predvsem pa številni obiskovalci obmorskih muzejev, ki

13 F. Pacetti, *Appunti su alcuni tipi di anfore orientali della prima età Bizantina. Centri di produzione, contenuti, cronologia e distribuzione. Agricoltura e commerci nell'Italia antica*. Atlante tematico di topografia I. Suppl., 1995, 273-296.

14 D. J. Mattingly, *Oil for export? A comparison of Libyan, Spanish and Tunisian olive oil production in the Roman empire*. Jour. Rom. Arch. 1, 1988, 33-56.

15 Izračuni ne veljajo za notranjost cesarstva.

16 R. I. Curtis, *Garum and Salsamenta. Production and Commerce in Materia medica*. Studies in Ancient Medicine. New York, 1991.

17 W. Reusch, *Kleine, spitzkonische Amforen. Ein Beitrag zur römischen Schwerkeramik*. Saal. Jb. 27, 1970, 54-62.

18 G. Murialdo, *Anfore tardoantiche nel Finale (VI-VII secolo)*. Riv. St. Lig. 59-60, 1993-1994, 213-246.

19 Zelo primerna za tovrstne najdbe je M. Sciallano – P. Sibella, *Amphores, comment les identifier?* Aix-en-Provence, 1991.

tovrstne publikacije ne le želijo, temveč upravičeno tudi pričakujejo od muzealcev in raziskovalcev! Opravljeno je bilo veliko delo, ki ga razstava in tudi pričujoči katalog komajda lahko razkrijeta! Gotovo se za marsikatero drobno pomanjkljivostjo skriva vzrok tudi v težkem desetletju, ki ga je podvodna arheologija preživela skupaj s Hrvaško. Zato je delo toliko večji uspeh!

Razstava je bila na ogled v prvem nadstropju Županijskega muzeja v Šibeniku, namenjeni sta ji bili dve sobi.

Razstavljene najdbe so bile izjemne, pa naj gre za bogato zbirko amfor ali namiznega posodja, med katerimi sta posebej navduševala helenistično pivsko posodje in fina namizna keramika iz maloazijskih, afriških in italških delavnic. V strokovnem svetu so gotovo največje presenečenje ogromni vinski doliji iz Apulije, ki so datirani v 6. stol. pred Kr. in so resnično edinstvena najdba, doslej neznana tudi iz italških voda. Razstavljene so bili tudi ostanki ladijske opreme, med njimi nekaj sider, deli svinčene črpalke in edinstveni globinomer, *perpendicularum*, ki je bil na koncu premazan z voskom za pregled morskega dna. Ohranjenih je tudi nekaj lesenih delov antičnih plovil.

Posebno pozornost so pritegnile razstavljene amfore. Zbranega je bilo dovolj za odlično šolsko zbirko! Med njimi smo videli od zgodnjih grško italških primerkov do zgodnjih rodoških z žigi na ročajih, sledilo je zgodnje špansko in južno galsko posodje. Posebej bogat je bil izbor egejskih amfor, kar potrjuje že zdavnaj izrečeno domnevo, da je bil Jadran močnejše povezan z vzhodnimi trgovskimi centri na otokih in v Mali Aziji. Občudovanja vredno je bilo tudi posodje iz bizantinskega obdobja, ki je gotovo velika pridobitev za rimsko arheologijo, saj je posodje te vrste redkeje zastopano v dobro raziskanih zahodnosredozemskih poznoantičnih najdiščih. V celoti smo si lahko ogledali celo vrsto tistih transportnih posod, ki so na naših obalnih (in silno redko tudi zalednih) najdiščih odkrita le fragmentarno in jih identificiramo le z velikimi težavami. Tako npr. smo si lahko ogledali primerek poznoantičnega posodja z otoka Samos pa velike globularne amfore iz 5. in 6. stol., ki so v velikih količinah ohranjene predvsem v črnomoških in romunskih najdiščih, itd., pri nas pa jih le negotovo prepoznavamo iz povsem neuglednih odlomkov iz poznoantičnih plasti v Piranu in Koprju. Ker so bili eksponati razstavljene tako, da si se jim lahko povsem približal, je bila razstava izjemno privlačna tudi z vidika makroskopskega preučevanja keramike. Obiskovalec si je mogel od blizu ogledati strukturo in barve gline in v nekaterih primerih tudi žige in napise na posodju. Strokovnjaki smo zelo pogrešali podatek, iz katerih potopov izhaja določena posoda. Nestrokovna publiko pa bi gotovo zelo zanimali podatki o vsebini amfor in seveda njihova 'zgodba', ki pa je razstavljalci niso pripravili niti v enem samcatem primeru. Tekstne legende so vsekakor preskope.

Nič manj niso bili zanimivi ostanki potopljenih ladij iz 12. in 16. stol. Med razstavljenim gradivom je bilo na ogled nekaj novcev, tehtnice in predmeti, za katere žal ni pojasnil, ki bi bila potrebna predvsem tistim, ki jim pomorstvo ni ravno v krvi. Kitajsko porcelansko posodje iz dinastije Ming in Čin iz 17. stol., odkrito v potopu pri Bisagi, je obiskovalcem razstave jemalo dih, zbiralcem pa najbrž zvabilo solze v oči... Med pogostimi najdbami v potopljenih ladjah so tudi turške in bolgarske pipe, ki se od istodobnih angleških in nizozemskih enodelnih keramičnih pip razlikujejo po tem, da so spodnji keramični del natikalni na lesen tulec.

Razstava se je v drugi sobi zaključila z nadvse ličnimi modeli ladij. Kot prva je bila predstavljena t.i. serilija, liburnijska šivana ladja. Zelo zanimiv je model starohrvaške kondure. Predstavljena je bila tudi t.i. koka, težka trebušasta tovorna ladja iz 14. stol.

Prikazan je bil tudi model galeje iz 16. stol., kakršna je bila odkrita pri Gnaliću. V razbitinah ladje so našli tudi tovor minijeve barve, s katero so kasneje tudi prebarvali maketo.

Makete sta mojstrsko izdelala Damir Rukavina in Nenad Dena ob svetovanju dr. Zdenka Brusića.

Gradivo je bilo postavljeno (skorajda nezaščiten) na lesene police in v preproste vitrine, predmetne legende so bile kar preskromne in vsekakor premajhne, brez prevodov v angleščino ali italijanščino, kar bi človek pričakoval v času visokega poletja in ob rekah turistov. Ob suhoparnih opisih predmetov in dataciji je bilo običajno navedeno le še najdišče. Ker je bilo na nekaterih najdiščih odkritih več različnih potopov, bi bilo boljše pojasnilo vsekakor dragoceno. Razstavo je spremljalo nekaj geografskih kart in fotografij, ki so bile prijetna dopolnitev. Nekatero je spremljal duhovit komentar, kar je dalo razstavi svežino in osebno noto. Vendar so bile tudi te karte premajhne in previsoko postavljene za povprečnega obiskovalca.

Razstava je bila kljub omenjenim drobnim muzeološkim nevednostim pomemben dosežek in edinstven dokument o razvoju podvodne arheologije v Šibeniku. Raziskovalci so jo pripravili z velikim poznavanjem materije, odličnim vedenjem o akvatoriju in najbrž, tako domnevam, tudi z vsemi spremljajočimi težavami povojnega šibeniškega muzealstva. Razstavo bi zagotovo z velikim zadovoljstvom gostil tudi kateri naših muzejev v Sloveniji, saj posredno izjemno dobro orisuje antično ekonomijo in rimsko državo kot neločljivo gospodarsko tkivo Mediterana. Razstavljeno gradivo pa je že samo po sebi izjemno zanimivo, za obiskovalce s celine pa še posebej nevsakdanje in zato izredno privlačno. Predvsem pa je bil na razstavi prikazan tisti čas raziskovanja, ko smo arheologijo snovali še v skupni državi.

Osebno sem si močno želela, da bi lahko naslednje poletje razstava gostovala tudi v kakem slovenskem muzeju!